

HAHNER PÉTER

Joseph Fouché első „pálfordulása”

François-René de Chateaubriand, a 19. század első évtizedeinek legnagyobb hatású francia írója 1815. július 6-ának éjszakáján a gyalázat bélyegét sütötte két kortársára. „Felkerestem őfelségét – írta emlékirataiban, az emigrációból visszatért XVIII. Lajosra utalva. – Senkit sem találtam a szobája előtti helyiségben, ezért leültem egy sarokba és vártam. Váratlanul kinyílik egy ajtó, s belép csendesen a romlottság a bűn karjára támaszkodva: Talleyrand úr Fouché úr által támogatva. A pokoli látomás lassan elhaladt előttem, behatolt a király szobájába és eltűnt. Fouché eljött, hogy hűbéresi esküt tegyen urának. A hűséges királygyilkos térden állva a mártír király fivérének kezébe helyezi azokat a kezeket, melyek által lehullott XVI. Lajos feje, a hitehagyott püspök pedig jótáll az esküért.”¹

Chateaubriand szavait azóta is ismételtetik az írók, politikai gondolkodók és történészek. „A romlottság a bűn karjára támaszkodva” – e költői kép nem hiányozhat sem a császárság, sem a restauráció történetét feldolgozó művekből, ahogyan Napóleon, XVIII. Lajos, Fouché, Talleyrand és Chateaubriand életrajzaiból sem.² Még a legkisebb, egykötetes Larousse lexikon is közli az emlékeztetőbb történelmi szállóigék között.³ A híres jelenetet megtalálhatjuk a Francia-

1 *François-René de Chateaubriand*: Mémoires d'outre-tombe. Gallimard, Paris, 1997. 1511.

2 *Jean Tulard*: Napóleon. Osiris, Bp., 1997. 534.; *Louis Madelin*: Histoire du consulat et de l'empire. IV. Laffont, Paris, 2003. 1092.; *François Furet*: A francia forradalom története. Osiris, Bp., 1999. 311.; *Guillaume de Bertier de Sauvigny*: La Restauration. Flammarion, Paris, 1955. 113.; *Emmanuel de Waresquiel-Benoît Yvert*: Histoire de la restauration. 1814–1830. Perrin, Paris, 1996. 142.; *Dominique de Villepin*: Les Cent-Jours ou l'esprit de sacrifice. Perrin, Paris, 2001. 542.; *Philip Mansel*: Paris between Empires. Monarchy and Revolutions. St. Martin's Press, New York, 2001. 85.; *Frank McLynn*: Napoleon. Pimlico, London, 1998. 631–632.; *Duc de Castries*: Louis XVIII. Hachette, Paris, 1970. 254.; *Evelyne Lever*: Louis XVIII. Fayard, Paris, 1988. 402–403.; *Stefan Zweig*: Fouché élete. 7. kiad. Gondolat, Bp., 1968. 192.; *Hubert Cole*: Fouché. The Unprincipled Patriot. The McCall Publishing Company, New York, 1971. 292.; *Maurice Paléologue*: Három diplomata. Athenaeum, Bp., 1932. 34.; *Duff Cooper*: Talleyrand. Singer és Wolfner, Bp., 1937. 282.; *Jevgenij Viktorovics Tarlé*: Talleyrand. Franklin, Bp., 1949. 174.; *Jean Orioux*: Talleyrand ou le sphinx incompris. Flammarion, Paris, 1970. 635.; *André Maurois*: A varázsló vagy Chateaubriand élete. Athenaeum, Bp., 1939. 224.; *Ghislain de Diesbach*: Chateaubriand. Perrin, Paris, 1995. 283.; *Jean-Paul Clément*: Chateaubriand. Flammarion, Paris, 1998. 264. stb.

3 Le Petit Larousse. Larousse–Bordas, Paris, 1997. 1104.

ország történetét bemutató kötetekben, de feldolgozták drámaírók és filmrendezők is.⁴

Egy költői kép széles körökben való idéztségének természetesen nem csak az a feltétele, hogy választékosan legyen megfogalmazva. Ennél jóval fontosabb, hogy olyan üzenetet hordozzon, amellyel egyetértenek a különböző korszakok és országok írástudói. Márpedig a 19. és a 20. században egyetlen olyan politikai vagy ideológiai irányzat sem alakult ki, amelynek a tagjai tisztelettel idézték volna fel Fouché és Talleyrand emlékét. Ezt azzal magyarázhatjuk, hogy a forradalmi és napóleoni korszak megítélése ugyanolyan élesen megosztotta az utókort, ahogy megosztotta a korabeli franciákat is. Az 1789 és 1815 között kialakult eszmék elfogadása vagy elvetése ugyanis, François Furet szavaival élve, „a XX. század közepéig a francia politikai megnyilvánulások központi kérdése maradt. [...] Az 1789-ben megkezdődött dráma nemzedékről nemzedékre felújult, ugyanazon tétekkel és ugyanazon szimbólumokkal a kultusz vagy rettegés tárgyává átalakult emlék folytatóságában. A forradalom nemcsak a jelenlegi Franciaország politikai civilizációját alapozta meg, hanem Franciaországra hagyományozta a legitimitások konfliktusait [...]”⁵ Clemenceau híres kijelentésével ellentétben ugyanis a francia forradalom egyáltalán nem volt „blokk”, amelyet egészben kell elfogadni vagy elvetni, inkább egy rendkívül éles konfliktusokkal teli örökség, amelynek a 19. és 20. század politikusai, politikai gondolkodói, művészei és történészei valamennyien csak egy-egy elemével, egy-egy irányzatával azonosulhattak vagy rokonszenvezhettek. Azokkal a személyiségekkel viszont, akik több rendszerben is vezető szerepet töltöttek be, mint Fouché és Talleyrand, nem tudtak mit kezdeni, s ezért elvtelenséggel vagy kifejezetten áruállással vádolták meg őket. Ezek a nézetek máig meghatározzák azt a képet, amely e két személyiségről él a köztudatban.

Az utóbbi évtizedek történelmi kutatásai azonban alaposan megváltoztatták a francia forradalom és Napóleon koráról kialakított ismereteinket. Feltehetjük a kérdést: valóban a „romlottság” lépett be a „bűn” karjára támaszkodva azon a júliusi éjszakán XVIII. Lajos szobájába? Vagy inkább a francia forradalomból kinőtt politikai vezető réteg két legtehetségesebb képviselője, akik olyan törekvéseket képviseltek, amelyeket a francia politikai elit, sőt a francia társadalom nagy része is helyeselt? A nemzeti dicsőséget előtérbe állító, romantikus és hazafias történelemszemlélet képviselőinek szemében a külföldi hatalmakkal tárgyaló és a Napóleonnal szembe forduló politikusok kizárólag árulók lehettek. A baloldali történetírás legkülönbözőbb irányzatainak képviselői ugyanilyen joggal tekintették hitszegőnek az emigráns Talleyrand-t és a Robespierre megbuktatásában részt vevő Fouchét. De bármennyire is tiszteletben tartjuk a történetírás korábbi nemzedékeinek véleményét, és bármilyen élvezettel olvassuk ma is mű-

4 Alfred Cobban: *A History of Modern France*. II. 1799–1871. Penguin, Harmondsworth, 1961. 71.; Jean-Claude Brisville: *Le Souper*. ACTES SUD, Paris, 1989. Edouard Molinaro francia rendező 1992-ben filmet készített a színdarabból, amelyet hazánkban is bemutattak.

5 François Furet: *Gondoljuk újra a francia forradalmat*. Tanulmány Kiadó, Pécs, 1994. 18–19.

veiket, vajon kizárólag ugyanúgy értelmezhetjük-e e két híresség történelmi szerepét, mint ők? Ha kételkedhetünk a világot megváltó forradalmi kísérlet mítoszában, akkor talán nem kell minden nemes emberi törekvés elárulásával vádolnunk azokat, akik egy idő után a forradalom lezárására, befejezésére törekedtek. Ha kritikusabb szemmel tekinthetünk Napóleonra, akkor talán nem feltétlenül szükséges felrónunk egyes kortársainak, hogy szembefordultak az Európát örökös háborúzásra kényszerítő császárral. Feltevésem szerint Fouché és Talleyrand életútja másképpen is értelmezhető, mint a minden rendszer felett győzedelmeskedő árulás diadalmeneteként. A következőkben ennek az előfeltevésnek a szellemében kísérlem meg felvázolni Joseph Fouché politikai pályafutásának legelső szakaszát.

A forradalom – ahogy Fouché látta

1790. február 13-án Franciaországban megszüntették a szerzetesi esküket, s felszámolták az oktató vagy gyógyító tevékenységet nem folytató rendeket. Az oratoriánusokra e törvény még nem vonatkozott, de októbertől a nantes-i kollégium függetlenné vált a kongregációtól. 1791 februárjában az oratoriánus rend világi alkalmazottja, Joseph Fouché lett a kollégium prefektusa (igazgatója), s hamarosan vezető szerepet vállalt az oktatás átszervezésében is. Előbb 1791. december 8-án a kerületi direktóriummal fogadtatta el az új oktatási szabályzatot, majd 1792. március 14-én a városi hatóságokat szólította fel, hogy ne hagyják megsemmisülni az oratoriánusok kiváló könyvtárral és laboratóriummal felszerelt iskoláját. Azt javasolta, hogy szüntessék meg a tanárok szerzetesi elzárkózását, emeljék meg a fizetésüket, s ugyanakkor követeljenek meg tőlük komolyabb munkát. Itt volt az ideje az efféle, határozott döntéseknek, mert április 6-án minden kongregációt betiltottak, s az Oratórium hamarosan hivatalosan is feloszlott.

Fouchéről minden életrajzírója megállapítja, hogy a kongregáció iskoláiban töltött évek meghatározó befolyást gyakoroltak a jellemére. Nem volt pap, de stílusában, öltözködésében, viselkedésében sokan felismerni vélték az egyház hatását. Gyakran járt fekete ruhában, visszafogott, mértékletes, erkölcsös és puritán életmódját még az ellenségei is elismerték. Szeretői nem voltak, viszont könnyen össze tudott barátkozni egyes műveltebb asszonyokkal, akiknek bizalmasa és tanácsadója lett. Az egykori matematika-, kémia- és fizikatanár egész életében ugyanolyan hűvösen és nyugodtan elemezte a problémákat, ahogy a katedrán tette, s előbb-utóbb megtalálta a megoldásokat. Ahogy első tudományos életrajzában írója, Louis Madelin találóan megfogalmazta: „Ahol a puszta matematikus túlságosan leegyszerűsítő szemlélete kudarcot vall, ott a környezeti viszonyok figyelembe vételéhez szokott kémikus sikert arat.”⁶

⁶ *Louis Madelin*: Fouché. 1789–1820. 2. éd. I. Librairie Plon, Paris, 1941. 35.

Hogyan vélekedhetett a francia forradalomról? Emlékirataiból természetesen inkább idősebb, mint fiatalabb korában hangoztatott véleményét ismerhetjük meg. A forradalom okairól nem vallott különösebben eredeti nézeteket: „a főnemesek romlottsága és mohósága, a bíróságok és az udvar hibái és a miniszterek melléfogásai mélyítették a szakadékot”, s ezután „már könnyű volt a bujtoatóknak felizgatniuk egy indulatos, lobbanékony nemzetet, amely a legkisebb ösztönzésre átszakítja korlátait”.⁷ Hogyan látta saját szerepét? „E fürgeteg közepette a nagyszívűek, a tüzes lelkűek és néhány erős szellemű ember jóhiszeműen úgy vélte, hogy eljött a társadalmi újjászületés időszaka. Ezért tevékenykedtek, bízva a nyilatkozatokban és az eskükben. Minket, a harmadik rendhez tartozó, ismeretlen, vidéki embereket ilyen hangulatban ragadott magával, s csábított el a szabadság álma, az állam megújításának megrészesítő elképzelése. A közjó lázában üldöztünk egy kimérát; nem volt akkoriban semmilyen hátsó szándékunk, sem ambíciónk, sem piszkos érdekeink.”⁸

E sorok nyilvánvalóan az önigazolás céljával íródtak – de azért érdemes egy pillanatra elgondolkozni rajtuk. Fouché ugyanis emlékiratainak egy másik szakaszában egészen más nézeteket hangoztat a politikusok érdekérvényesítéséről: „Ne játsszuk meg magunkat! [...] Erélyességünknek és a dolgok erejének köszönhetően mi voltunk az államnak és a hatalom minden ágazatának urai. Már csak arról volt szó, hogy mindezt képességeinknek megfelelően teljesen birtokba is vegyük. Amikor az ember megszerzi a hatalmat, már csak arra kell törekednie, hogy fenntartsa a konzervatív rendszert. Egy forradalom végkimenetelével kapcsolatos minden más nézet ostobaság vagy arcátlan álszenteskedés! Még azoknak a szívében is ezt a meggyőződést találjuk, akik nem merik bevallani. Mint tehetséges ember, én bizony nyíltan kimondom ezeket a mindmáig államtitoknak tekintett, triviális igazságokat.”⁹ E megdöbbenően őszinte, szinte már cinikus szavakat pályafutásának későbbi szakaszáról írta le, de talán éppen ezért hitelesítik a szerző korábbi állításait. Aki elismeri, hogy idővel a hatalomvágy és a hivatalok megszerzésének szándéka motiválta – annak valamivel könnyebben elhiszhetjük azt az állítását, hogy élete egyik korábbi szakaszában még némileg önzetlenebb módon gondolkodott.

Fouchét a történészek jelentős része afféle született opportunistaként szokta bemutatni, akinek minden gesztusa, tette és intézkedése mögött hátsó szándék húzódott meg: a hatalomban való részesedés szándéka.¹⁰ Más kortársainak

7 Mémoires de Joseph Fouché duc d'Otrante. Ed. Michel Vovelle. Imprimerie nationale Éditions, Paris, 1992. 53. Fouché emlékiratainak magyar kiadása sajnos hiányos, és a fordítása sem mindig kielégítő, ezért használom francia kiadásait, s fordítok újra minden idézetet.

8 Uo. 54–55.

9 Uo. 70–71.

10 *Louis Madelin*: Fouché. I–II. Librairie Plon, Paris, 1901.; *Jean Savant*: Tel fut Fouché, l'homme qui „gouverna” Bonaparte. Fasquelle, Paris, 1955.; *Henry Buisson*: Qui était Fouché duc d'Otrante? Le Pavillon–Panorama, Paris, 1968.; *Cole, H.*: i. m. (2. jz.); *Jean Étvenaux*: Fouché. Nantes, Nevers, Moulins, Lyon, Paris. Itinéraires d'un révolutionnaire. La Taillanderie, Paris, 1990.; *Jean Tulard*: Joseph Fouché. Fayard, Paris, 1998.

emlékét viszont több rajongó életrajzíró is úgy őrizte meg, mint minden hatalomvágytól mentes hazafiakét, akiket pusztán a társadalom önzetlen szolgálatának vágya vezetett a politikai pályára. Holott akiből hiányzik minden hatalomvágy és ambíció, aligha választja a politikai pályát. Aki viszont politikai hivatalt vállal, általában a társadalom szolgálatára hivatkozik – és pályafutása kezdetén többé-kevésbé őszintén hisz is ebben. Fouchéről azonban egyáltalán nem szoktak őszinteséget feltételezni, őt kezdettől szélkakasnak tekintik, aki csak azt figyeli, hogyan kell helyezkednie a minél nagyobb haszon és hatalom reményében. Holott döntéseinek nagy részével nem megkönnyítette, hanem inkább megnehezítette saját és családja helyzetét, s politikai pályafutásának első évében, konventbiztosi küldetési idején inkább elszegényedett, mint meggazdagodott. Fennmaradt kiáltványában és rendeleteiben a kor nyelvét beszéli, mennydörög és fenyegetőzik az arisztokraták ellen, a figyelmes olvasó azonban aligha vonhatja kétségbe bizonyos kijelentéseinek és gesztusainak őszinteségét. Forradalmi pályafutásának kezdetét ezért a következő oldalakon nem egy fondorlatos intrikus hideg fejjel, előre eltervezett sakkhúzásaiként mutatjuk be, hanem egy olyan forradalmár értelmiségi döntéseinek sorozataként, aki „jóhiszeműen úgy vélte, hogy eljött a társadalmi újjászületés időszaka”, akit elcsábított „a szabadság álma, az állam megújításának megrészegítő elképzelése”. Nem ő volt az egyetlen értelmiségi a történelemben, akit magával ragadott egy forradalom lendülete, majd keserűen kiábrándult a forradalmi ideológiából, és pár év múlva már csak arra törekedett, hogy megőrizze a megszerzett hatalmat, s jómódot biztosítson családjának. Későbbi éveinek cinizmusából azonban egyáltalán nem következtethetünk arra, hogy pályafutása kezdetén is őszintétlen volt. Megnyilvánulásai és intézkedései ugyanis nem erre utalnak.

A Nemzeti Konvent képviselőinek megválasztása idején a választóihoz írott tájékoztató füzetében Fouché azt hangoztatta, hogy az új törvényhozó szerv feladata nem a rombolás lesz, hanem az építés. Nem mintha támadná a rombolást, a „forradalom munkásainak” tevékenységét: „Fájdalmas feladat ez, de szükséges, melyet az ellenállás makacssága túl gyakran véressé tesz. De az őket követők küldetése édesebb, nemesebb, kevésbé fájdalmas, s a feladat méltó végrehajtóinak a mostani nemzedékek áldását és az utókor örök elismerését ígéri.” Vagyis a rombolásra is szükség volt, de immár megváltozott a feladat: „Szeretni és szolgálni kell a hazát [...], befejezni egy forradalmat, olyan intézményeket létrehozva, amelyek igazolják túlzásait.” Mindezek egy mérsékelt hazafi szavai, akit még csak republikánusnak sem nevezhetünk, hiszen olyan példaképeket sorol fel, mint Szeszósztrisz, Romulus, Klodvig, Nagy Károly és IV. Henrik. „Valamennyien királyok voltak, ami átmeneti rossz, de valamennyien alapítók voltak, s ez történelmi dicsőség!”¹¹ A refraktárius papok ellen ugyan tartott egy heves vádbeszédet 1792-ben, de ezt is azzal fejezte be, hogy „az emberség mérsékli az igazságszolgáltatást”. Az elüszkösödött tagokat el kell választani a politikai testtől, „de amputációra nincs szükség. A gyenge győztes kegyetlenné válik, s megöli

11 *Joseph Fouché: Écrits révolutionnaires. Paris–Zanzibar, Paris, 1998. 22.*

ma azt az ellenséget, amelytől tartania kell holnap. Az erősebb azonban nagylelkű, megbocsát, csak azt akadályozza meg, hogy riválisa ártani tudjon. Ez lesz Franciaország politikája!”¹² Fouché tehát nem a megtorlás szükségességét hirdette, nem a terror „napirendre tűzésének” politikáját képviselte, amikor a Nemzeti Konvent képviselőjévé jelöltette magát, s nincs okunk kételkedni őszinteségében. Amikor megtehetette, mindig nagylelkűen viselkedett a legyőzöttekkel szemben.

Ebben az említett beszédében azonban felbukkan egy gondolat, amely Charles-Maurice de Talleyrand-Périgord cinikusabb nézeteire emlékeztet: „Az esküt általánosságban a leghasztalanabb dolognak tartom, és túlságosan is gyakran meglehetősen kártékonynak bizonyul. Ha egyszerű formasággként tesszük le, akkor gúnyolódás [...] és álnoksággá, gonoszsággá, árulássá válik azon keveseknél, akik visszaélnék vele. Egyszóval én úgy látom, az esküket azért találták fel, hogy zavarba hozzák a becsületes embereket, akik semmit sem vesznek könnyedén, és szent álcaként szolgáljanak a gazfickók számára, akiknek az ígéret semmit sem jelent, hiszen lelkük máris megtagadja, amikor szájuk kimondja azt.”¹³ Vagyis Fouché ugyanolyan formaságnak tekintette a francia forradalom során oly megszokottá váló, ünnepélyes esküket, mint Talleyrand, aki így vélekedett: „Belefáradtam már a gyűlés által követelt eskü miatti okvetetlenkedésbe. Ha az én testvéreim Jézus Krisztusban nem lennének bolondok, akkor a példámat követve egy kicsivel többet törődnének Franciaország boldogságának biztosításával, s valamivel kevesebbet lelkiismereti aggályaikkal és Róma iránti kötelezettségeikkel. Miután oly sok esküt letettünk és megszegettünk már, miután annyiszor hűséget esküdtünk alkotmányoknak, nemzetnek, törvénynek, királynak, mindennek, ami csak nevében létezik, mit számít már egy újabb eskü?”¹⁴

Fouché azt is megállapította, hogy „a morál a jó és a rossz abszolút teóriája, a politika azonban relatív módon viszonyul hozzájuk, s ezért szívesen nevezném a körülmények moráljának. A politika leszáll az általánosságoktól az alkalmazáshoz, másképpen lát és gondolkodik. Közelről vizsgálódik, látja az egyéneket, s bár nem veti el az elveket, inkább az érdekek szerint cselekszik. Az alkalom ihletli meg.”¹⁵ Fouché későbbi pálfordulásait aligha magyarázhatjuk meg az e beszédében kifejtett (s meglehetősen éleslátó!) megállapításai alapján. Annyi azonban bizonyos, hogy Talleyrand-hoz hasonlóan ő is tisztában volt azzal, hogy a politika nem az elvont elvek gyakorlatba való átültetésének a művészete, nem lehet Robespierre-hez hasonlóan a teljes megfelelést követelni egy politikus szavai és tettei, magánélete és közéleti fellépései, önérdéke és hazafiassága között. A politika az ő szemében is elsősorban érdekek érvényesítését jelentette, s bár pályafutása során hű maradt bizonyos elvekhez, ugyanakkor készen állt arra, hogy szükség esetén „az alkalom ihletére” hallgasson.

12 Uo. 28.

13 Uo. 26.

14 *Talleyrand*: Mémoires. Ed. Paul-Louis Couchoud–Jean-Paul Couchoud. I. Plon, Paris, 1957. 179.

15 *Fouché, J.*: i. m. (11. jz.) 26.

A Nemzeti Konvent képviselője

Fouché 1792. szeptember 8-án választotta meg Loire-Inférieure megye elektorgyűlése a Nemzeti Konvent képviselőjévé. Hét képviselőtársával együtt ő is letette az esküt, mely szerint védelmezni fogja a szabadságot, az egyenlőséget, a nemzeti egységet, kizárólag a népszuverenitáson alapuló alkotmányt fogad el, s „kész meghalni a személyes biztonság és a tulajdon szent jogának védelmében”.¹⁶ Louis Madelin szerint „egyetlen szó sincs ebben az esküben, amely ne készítené mosolyra Fouché életrajzíróját”.¹⁷ Hasonló megjegyzéseket tesz Henry Buisson, Léon Kammacher és Jean Savant is.¹⁸ Csakhogy mi már tudjuk, hogyan vélekedett Fouché az eskükről. Ráadásul nem ő volt az egyetlen, aki a francia forradalom során megváltoztatta politikai nézeteit. Azok a történészek, akik oly gúnyosan hívják fel olvasóik figyelmét Fouché következtelenségeire, megfélekednek arról, hogy a helyzet gyors változásai a politikai élet legtöbb szereplőjét éles fordulatokra kényszerítették. Maximilien Robespierre a forradalom első éveiben még ellenezte a halálbüntetést, majd az anarchista Louis Saint-Justtel és a mérsékelt Lazare Carnot-val együtt elfogadta a diktatúra és a terror szükségességét, Bonaparte Napóleon pedig többször megesküdtött, hogy meg fogja védelmezni a köztársaságot. A kettős mérce alkalmazása már itt tetten érhető, hiszen ez utóbbi személyek esküvéseit és fogadalomtégeit senki sem emlegeti gúnyosan.

Fouché megválasztása után megházasodott, és Párizsba költözött, ahol a képviselői illetményből, napi 18 *livre*-ből a Saint-Honoré út 315. számú házában béreltek lakást, a Nemzeti Konvent épületének (a Tuileriák kertje lovardájának) és a Jakobinusok Klubjának a közelében. Erre lakott ekkor már Robespierre is, aki a 366. számú házban a Duplay család albérlője volt. Valószínűleg úgy fogadta Fouchét, mint régi barátot, hiszen amikor 1790 elején támadás indult Robespierre ellen szülővárosában, Fouché fogalmazta meg a helyi jakobinus klub nyilatkozatát, mely szerint Robespierre-t a klub minden tagja igen nagyra becsüli.¹⁹

„Amikor a Konventben újra találkoztunk – írja Fouché –, kezdetben elég gyakran összejártunk egymással, de véleményeink, vagy talán inkább jellemünk eltérései hamarosan eltávolítottak minket egymástól.”²⁰ Robespierre magatartása ekkoriban vált egyre elviselhetetlenebbé régi barátai számára, mert meg volt győződve róla, hogy ő mindig a társadalom, a nemzet, a nép, sőt az egész emberiség érdekeit képviseli „a világegyetem és az utókor törvényszéke előtt”. Már belekóstolt a hatalomba: a királyság bukása után szekciója a felkelő kommun

16 Uo. 25–26.

17 Madelin, L.: Fouché i. m. (6. jz.) 41.

18 Buisson, H.: i. m. (10. jz.) 66.; Léon Kammacher: Joseph Fouché. Du révolutionnaire au Ministre de la Police. Scorpion, Paris, 1962. 29.; Savant, J.: i. m. (10. jz.) 22.

19 Gérard Walter: Maximilien de Robespierre. 2. éd. Gallimard, Paris, 1989. 101–102.

20 Mémoires de J. Fouché i. m. (7. jz.) 57–58.

tagjává választotta, s a Seine megyei (vagyis párizsi) elektortestület titkáráként vezető szerepet játszott a Konvent párizsi képviselőinek kiválasztásában. A vidéki választásokat azonban nem tudta ugyanígy ellenőrizni, mert a vidéki választók szemében még nem vált el egymástól a jakobinusoknak az a két csoportja, amelyet majd Gironde és Hegypárt néven fognak emlegetni. Robespierre azonban a párizsi Jakobinus Klubban szabályos ellenhatalmat hozott létre, ahonnan mestersen manipulálhatta mind a közvéleményt, mind a Nemzeti Konventet. A vitát és az ellentmondást egyre kevésbé tudta elviselni, s minden ellenvélemény mögött bűnös szándékot gyanított.

Fouché e szavakkal idézte fel egymástól való eltávolodásukat: „Egy napon, egy nálam elfogyasztott vacsora után erőszakosan szónokolni kezdett a Gironde ellen, s ráförmedt a jelen lévő Vergniaud-ra is. Szerettem Vergniaud-t, e nagy szónokot és egyszerű embert. Közelebb ültem hozzá, és Robespierre felé fordultam: »Ilyen erőszakkal minden bizonnal maga mellé állíthatja a szenvedélyeket, mondtam neki, de megbecsülésre és bizalomra sohasem tehet szert!« Robespierre sértődötten visszavonult, s hamarosan meglátják, hogy ez a komor ember meddig fokozta irányomban az ellenségességet.»²¹ Annyi bizonyos, hogy Fouché önállóbb személyiség volt annál, hogy Robespierre követője legyen.

A vidéki képviselők közül nem érkezett meg mindenki a Nemzeti Konvent ülésezésének első napjára, Párizsban viszont radikálisokat választottak meg, akik elsőként érkezve természetesen a terem legtávolabbi, vagyis legfelső padosraiba telepedtek. „A Törvényhozó Gyűlés emlékei még elég élénkek voltak ahhoz, hogy senki se akarjon a terem jobb oldalára ülni: ez az »arisztokraták« oldala volt, a baloldal pedig »a szabadság barátaié«. A Konventben a »robspierre-isták« és »marat-isták« először a baloldal felső padjait foglalták el, majd észrevehetetlenül valamennyi magasabb helyet. Hamarosan csatlakoztak hozzájuk [...] az élénk képzelőerővel rendelkezők és a lázongóbb szelleműek. A nyugodtabb személyiségek lejjebb foglaltak helyet, a »senkik« pedig mehettek a Mocsárba. [...] A gyűlés első napjaiban eléggé változékony volt a helyzet. Amikor a küldöttségek megérkeztek a Konventbe, nem voltak se girondisták, se hegypártiak, s gyakran a megyei összetartás határozta meg, hogy az újonnan érkezettek hol foglalnak helyet.»²²

Mindezt csak azért érdemes leszögezni, mert több történész is határozottan állítja, hogy Fouché előbb a Gironde-hoz csatlakozott, majd köpönyeget fordított, és a Hegypárt támogatója lett. „Úgy tűnt, a többség a Gironde mellé állt, és Fouché csatlakozott” – írta Louis Madelin.²³ „Egy mérsékelt megye küldöttként a Gironde padosaiban foglalt helyet” – olvashatjuk Henry Buisson életrajzában.²⁴ „A Gironde uralta ekkoriban a Konventet, [...] Fouché hitt a győzel-

21 Uo. 58.

22 *Mona Ozouf*: Montagnards. In: Dictionnaire critique de la révolution française. Acteurs. Ed. François Furet–Mona Ozouf. Flammarion, Paris, 1992. 403–404.

23 *Madelin, L.*: Fouché i. m. (6. jz.) 43.

24 *Buisson, H.*: i. m. (10. jz.) 66.

mükben, és csatlakozott táborukhoz” – állapítja meg Jean Tulard.²⁵ Mindebből pedig az következik, hogy amikor Fouché a király halálára szavaz, majd radikális konventbiztos válik belőle, máris elköveti élete első árulását: cserbenhagyja azt a politikai pártot, amelyhez a Konvent megnyitásakor csatlakozott.

A Nemzeti Konvent pártviszonyainak alaposabb ismeretében azonban ez az értelmezés megkérdőjelezhető. Mona Ozouf arra inti olvasóit, hogy „ne gondoljunk a mai értelemben vett, szervezett pártokra. Ne gondoljunk, hogy éles határokkal két táborra bontották a forradalom gyűléseit. A Törvényhozó Gyűlésben a majdani girondisták és a majdani hegypártiak együtt harcoltak a Feuillant Párt ellen, s közösen próbálták visszaszorítani a királyi hatalmat. A hazafiak szíve egyszerre dobogott »az erélyes Robespierre-ért és a bölcs Pétionért«, akiket Madame Roland is együtt ünnepelt.”²⁶ 1792-ben a két politikai csoportosulás egyaránt elfogadta a forradalmi háborút és a forradalmi erőszakot, tagjai azonos társadalmi rétegből érkeztek, azonos gazdasági és társadalmi nézeteket vallottak. Ráadásul egyik csoport vezetése sem volt egységes. Bár már szeptemberben és októberben heves támadásokra került sor Marat, Danton és Robespierre ellen, a két szemben álló párt létét a Konvent képviselői még sokáig nem voltak hajlandók tudomásul venni. Brissot-t is csak 1792. október 10-én zárták ki a Jakobinus Klubból, ahonnan ezután a Gironde többi tagja fokozatosan elmaradt. A Konventben pedig újra meg újra elhangzott a forradalmi gondolkodásmód egyik legjellegzetesebb követelménye: nincs szükség pártokra, hiszen minden tisztességes hazafi kizárólag a nemzet érdekeit tartja szem előtt. (A csoportérdek ilyenén illegitimmé nyilvánításának természetesen nagy szerepe volt a terror előkészítésében.)

A történészek a Nemzeti Konvent tagjainak mintegy 20%-át sorolják a Gironde, s mintegy 35%-át a Hegypárt tagjai közé. Fouchét nem a Gironde, hanem inkább a legnépesebb csoport, a Síkság tagjai közé sorolhatjuk, mert pontosan az ő útjukat követte. Előbb a Gironde vezetőire hallgatott, majd az 1793 tavaszán kieleződő válság hatására elfogadta a Hegypárt politikáját. Ugyanezt az utat járta be többek között Pierre Joseph Cambon, a pénzügy szakértője, Lazare Carnot, Bertrand Barère, Jean-Baptiste Robert Lindet és Marie Jean Hérault de Séchelles, akik valamennyien a Gironde padsoraiban kezdték törvényhozói pályafutásukat, majd a forradalmi kormányzat vezető posztjait töltötték be. Őket mégsem vádolják köpönyegforgatással.

Kikhez állt közel Fouché a Nemzeti Konvent tagjai közül 1792 őszén? „Előbb a közoktatási bizottságban temetkeztem el – írja emlékirataiban –, ahol kapcsolatba kerültem Condorcet-vel, s rajta keresztül Vergniaud-val.”²⁷ Condorcet márki, Jean Antoine Nicolas de Caritat a francia felvilágosodás egyik utolsó képviselője volt, egy méltóságteljes, szomorú pillantású, liberális arisztokrata, a Tudományos Akadémia titkára, a Francia Akadémia tagja, Voltaire

25 Tulard, J.: Joseph Fouché i. m. (10. jz.) 27.

26 Mona Ozouf: Girondins. In: Dictionnaire i. m. (22. jz.) 355–356.

27 Mémoires de J. Fouché i. m. (7. jz.) 57.

összes műveinek kiadója, a legteljesebb sajtószabadság, a vallási türelem és a női egyenjogúság őszinte híve. A Törvényhozó Nemzetgyűlésben még a Gironde-ot támogatta, most azonban valamennyi republikánus összefogását szerette volna elérni. Növekvő viszolygással figyelte az agresszív politikai vitákat, és egyre magányosabbá vált. Amikor Jean-Baptiste Louvet október 29-én diktatórikus törekvésekkel vádolta meg Robespierre-t és Marat vád alá helyezését indítványozta, Condorcet így vélekedett: „A közérdek manapság egyáltalán nem ezt követeli meg.”²⁸

Pierre Vergniaud az egyetlen politikus, akiről Fouché azt írja emlékirataiban, hogy szerette, mert nagy szónoknak és egyszerű embernek tartotta.²⁹ Kedves, engedékeny, egyesek szerint lusta, de igen szellemes, Gironde megyei ügyvéd volt, igen tehetséges szónok. Ő mondta ki a Törvényhozó Nemzetgyűlésben elsőként azokat a szavakat, amelyekből Rouget de Lisle megalkotta a *Marseillaise* refrénjét: „Fegyverbe, hát, fegyverbe! Polgártársak, szabad férfiak, védjétek meg szabadságotokat!”³⁰ Tőle származik a következő híres megállapítás is: „Polgártársak, attól kell tartanunk, hogy a forradalom, mint Szaturnusz, egymás után felfalja valamennyi gyermekét, s végül megszüli a despotizmust, minden baljós következményével.”³¹ Vergniaud nem szavazott mindig együtt a Gironde-dal, s 1792 novemberének végén tárgyalt Dantonnal is.³² A diktatúra gyűlölete és baráti kapcsolatai miatt mégis a Gironde vezetői között tartották számon.

A harmadik képviselő, aki ekkoriban közel állt Fouchéhoz, Pierre Claude François Daunou volt. Az oratoriánusoknál már megismerkedhettek, Daunou ugyanúgy tanár volt valaha, mint ő, s ugyanúgy az oktatási rendszer megújítását tervezgette. Lelkes híve volt a forradalomnak, filozófiát és teológiát tanított, s Fouchéval ellentétben őt pappá is szentelték. 1789-ben az oratoriánusok párizsi templomában Daunou búcsúztatta el ünnepélyesen a Bastille elesett ostromlóját. Meg volt győződve róla, hogy keresztény hite összeegyeztethető a hazafiasság követelményeivel, s ennek megfelelően felesküdt a papság polgári alkotmányára. Pas-de-Calais megye püspöki vikáriusaként választották a Nemzeti Konvent képviselőjévé, ahol a mérséklet és humánus szószólójának bizonyult. „Egyáltalán nincs szükség arra, hogy magasból tekintsünk a forradalomra – jelentette ki –, mert ez a keselyűk régiója! Maradjunk az emberség és igazságosság légkörében!”³³ Vagyis Fouché kifejezetten a forradalom mérsékelt republikánus támogatóihoz állt közel 1792 végén.

Fouchét a Konvent több bizottságába is megválasztották: a számvizsgáló, a pénzügyi, a birtokügyi és a likvidációs, valamint a tengerészeti és gyarmatügyi bi-

28 Elisabeth Badinter–Robert Badinter: Condorcet. Un intellectuel en politique. Fayard, Paris, 1988. 497.

29 Ld. a 21. jz.-et!

30 François Furet–Mona Ozouf: La Gironde et les Girondins. Payot, Paris, 1991. 372.

31 Uo. 380.

32 XVI. Lajos pere. Szerk. Albert Soboul. Kossuth, Bp., 1970. 28.

33 Gérard Minart: Pierre Claude François Daunou l’anti-Robespierre. Privat, Toulouse, 2001. 69.

zottságok tagja volt. Legjobban azonban a közoktatási bizottság tevékenysége érdekelte. Előbb helyettesként, majd teljes jogú tagként választották e bizottság tagjává, ahol hamarosan együtt tanácskozhatott Daunouval és Condorcet-val. Bár gyenge orgánumára hivatkozva nem törekedett szónoki babérokra, először november 3-án lépett a Konvent szószékére, ahol egy jelentést olvasott fel a középfokú oktatás átszervezéséről. A vitát elnapolták, arra hivatkozva, hogy előbb az elemi oktatásról kell törvényeket hozni. Vagyis képviselőtársai ugyanolyan kevés érdeklődést mutattak az ő elképzelései, mint Talleyrand oktatásügyi tervzetei iránt 1791 szeptemberében és Condorcet közoktatási programja iránt 1792 áprilisában. Immár mindenkit az a kérdés foglalkoztatott, hogy mihez kezdjenek a trónjától megfosztott XVI. Lajossal, aki Temple-beli börtönében ekkoriban olvasta el újra a kivégzett I. Károly angol király életrajzát.

Egy szavazat a király perében

Előbb az augusztusi felkelők, majd a párizsi szekciók és a Jakobinus Klub küldöttségei követelték egyre hangosabban az egykori király megbüntetését. November 6-án Charles Éléonor Valazé felolvasta az úgynevezett „huszonnégyek bizottságának” jelentését, amelyet a király palotában hagyott okiratainak megvizsgálására hoztak létre, de csak olyan jelentéktelen vádakot tudtak felhozni XVI. Lajos ellen, hogy alamizsnával látta el egykori alkalmazottait, azok családtagjait, s hogy pénze egy részét külföldön fektette be. Paul Lombard minderről így vélekedett: „Franciaország királyának az infláció közepette külföldi számlái is voltak. Ez persze vitatható gyakorlat, de semmiképpen sem bűn.”³⁴ Másnap a törvény-előkészítő bizottság nevében Jean Mailhe bonyolult okfejtéssel arról győzte meg a képviselők többségét, hogy XVI. Lajost jogilag el lehet ítélni, s ezt a Konventnek kell megtennie.

November 13-án elhangzottak az első nagyszabású szónoklatok a király mellett és ellene. Ekkor tette meg a Konvent legfiatalabb tagja, Saint-Just a döntő lépést a felé, amit D. M. G. Sutherland az igazságszolgáltatás politizálásának nevezett.³⁵ Ez annyit jelentett, hogy lemondtak a bűnösség vagy ártatlanság megvizsgálásáról, s az igazságszolgáltatást a politikai ellenfelek félreállítására használták fel. Saint-Just szerint a királyság eleve bitorlás, „örökös bűn”, amelyet senki sem igazolhat, ellene minden embernek fegyvert kell fognia. „Nem is annyira ítélnünk kell felette, mint harcolnunk ellene [...]”³⁶ Vagyis félre a joggal, egyetlen szempontot kell csak figyelembe venni: ki kit győz le. A Konvent többsége azonban nem volt hajlandó elfogadni ezt a logikát.

34 Paul Lombard: *Le procès du Roi*. Grasset, Paris, 1993. 63.

35 D[onald] M. G. Sutherland: *The French Revolution and Empire. The Quest for a Civic Order*. Blackwell, Oxford, 2003. 60.

36 XVI. Lajos pere i. m. (32. jz.) 74.

A vita új lendületet kapott, miután Roland belügyminiszter november 20-án a Konvent elé tárta a király egykori lakosztályának állítólagos titkos vasszekrényében talált iratanyagot. Egy francia jogász szerint „az iratok jelezték a király kétszínűségét, de nem bizonyították az árulását”.³⁷ A Nemzeti Konvent képviselői közül azonban már egyre kevesebben voltak hajlandóak különbséget tenni a két fogalom között. Albert Soboul kissé elfogultan mutatta be könyveiben a király perét, de a lényegét ő is elismerte: „Voltaképpen az volt a helyzet, hogy a Konventnek okvetlenül bűnösnek kellett nyilvánítania a királyt; ellenkező esetben augusztus 10-ét [a királyságot megdöntő felkelést – H. P.] ítéli el.”³⁸ Ennek az érvelésnek megfelelően egyre többen győzhették meg magukat arról, hogy a köztársaság fennmaradása a király kivégzését követeli meg. Ha a bíróságokra ruházzák az ügyet – ezzel a régi rend bírásra bízják a királyt. Ha létrehoznak egy rendkívüli törvényszéket – az sokkal kevésbé képviseli majd a nemzetet, mint maga a Konvent. Nekik kell hát ítélni – de ha felmentik a királyt, saját testületük legitimitását kérdőjelezzik meg.

December 11-én a Konventbe szállították az egykori királyt, s Barère az elnöki székéből a fejére olvasta a vádakat. A volt uralkodó méltóságteljesen válaszolt, csak akkor vesztette el nyugalmát, amikor azzal vádolták, hogy a franciák vérént ontotta. 26-án Romain de Sèze előadta védelmét: hivatkozott a királyi sérthetetlenségre, a miniszterek felelősségére, XVI. Lajos történelmi érdemeire, s arra is, hogyha a Konvent vád alá helyezte a királyt, nem tarthatja fenn magának az ítélezést. Csakhogy XVI. Lajos pere politikai per volt, „és az igazságos politikai per önellentmondásos fogalomnak tűnik”.³⁹

Az indulatok egyre jobban elszabadultak. A Konventhez özönlöttek a levelek és beadványok, egyesek azt hangsúlyozták, hogy a képviselők nem lehetnek egyszerre ügyészek és bírák is, mások a király mielőbbi elpusztítását követelték. Névtelen fenyegetéseket kaptak, akik a király felmentése mellett álltak ki, és azok is, akik el akarták ítélni. December 30-án az augusztus 10-én elesettek rokonai beözönlöttek a Konventbe, s véres ruhadarabokat lengetve hisztérikus jeleneteket rögtönöztek. Vad híresztelések kaptak szárnyra arról, hogy egyes megyék fegyvereseket küldenek Párizsba, a párizsi szekciók viszont a szeptemberi mézszárlások megismétlésére készülnek. Rouenban aláírásokat gyűjtöttek a király védelmére, Máconban viszont már a királyné kivégzését követelték. Nagy-Britannia nem ismerte el a Francia Köztársaságot, a spanyol kormány megpróbált nyomást gyakorolni a király megmentése érdekében, titkos ígéretek hangzottak el, és vesztegetési kísérletek követték egymást. Úgy tűnt, hogy immár alig lehet mással foglalkozni: december 30-án a lengyel szejm küldötte segítséget kért a Lengyelország második felosztására készülő Poroszország és Oroszország ellen, de eredménytelenül.

37 *Lombard, P.*: i. m. (34. jz.) 77.

38 *Albert Soboul*: A francia forradalom története. Kossuth, Bp., 1989. 211.

39 *John Hardman*: Louis XVI. The Silent King. Arnold, London, 2000. 160.

Nem csoda, ha Fouché a képviselők többségével együtt minél előbb le akarta zárni ezt a hosszan elhúzódó problémát, amely hovatovább polgárháború ki-robbanásával fenyegetett. 1793. január 4-én Barère elvetette a nép megkérdezé-sének lehetőségét, s felszólalása azt jelezte, hogy a Síkság (vagyis Fouché csoportja) fokozatosan elfogadja a Hegypárt érveit. Január 7-én pedig a Kon-vent megelégtelt és lezárta a vitát. A képviselők elfogadták, hogy név szerint fognak szavazni a király ítéletéről.

1793. január 15-én arról a kérdésről szavaztak, hogy: „Bűnös-e Capet Lajos, a franciák volt királya a szabadság elleni összeesküvésben és az állam biztonsága elleni merényletben?” Fouché a túlnyomó többséggel együtt igennel szavazott. A *Moniteur* című lap szerint ez 693 képviselőt jelentett, a jegyzőkönyv szerint 683-an szavaztak igennel, de a szám utáni névjegyzék 691 nevet sorolt fel. Még ugyanezen a napon feltették a második kérdést: „A Nemzeti Konvent Capet La-josról mondott ítéletét alávessék-e a nép jóváhagyásának?” Fouché ezúttal is a többséggel szavazott. E többség pontos meghatározása még nehezebb, mint az előző szavazás esetében: a 749 képviselőből az *Archives parlementaires* című lap szerint 286-an szavaztak igennel és 423-an nemmel, a jegyzőkönyv és a *Moniteur* szerint 283-an szavaztak igennel, a történészek pedig egy összeadási hiba felfe-dezése után 287 igennel és 424 nemmel szavazó képviselőt számoltak össze.

Január 16-án kezdték meg a szavazást a harmadik kérdésről: „Milyen bün-tetést érdemel Lajos, a franciák volt királya?” Az ülés délelőtt kezdődött, a sza-vazás este fél hétkor, és (mivel mindenki hosszabban is megindokolhatta szava-zatát) másnap este hétig tartott. Sorshúzással döntötték el, hogy Haute-Garonne képviselői kezdjék meg a szavazást. Loire-Inférieure lett a tizennegyedik a me-gyék sorában, vagyis Fouché még valószínűleg 16-án leadhatta szavazatát. Vergniaud, a Konvent elnöke 17-én este kilenckor jelentette be az eredményt, s a gyűlés csak 11-kor oszlott szét.

Több történész és író is elfogadja Madelinnek azt a megállapítását, hogy Fouché a király perén hajtotta végre élete első, nagyszabású árulását, amelyet semmi mással nem lehet megmagyarázni, mint azzal, hogy megérezte, honnét fűj a szél, kik fognak győzedelmeskedni a politikai harcban, kikhez kell csatlakoz-nia.⁴⁰ Érdemes felidézni ezt a történetet, amelynek már kihegyezett, drámai jel-lege is gyanút ébreszthet az olvasóban. Fouché a szavazások idején állítólag oda-súgta Daunounak: „Majd meglátod, mi a véleményem, amikor kinyomtatják, s meg fogsz lepődni, milyen bátorsággal fejtem ki a véleményemet azok ellen, akik Lajos halálát akarják!” A király büntetéséről való szavazás előestéjén pedig ez-zel a kéréssel fordult barátjához: „Tedd meg nekem azt a szívességet, hogy elol-vasod a beszédemet, és stilisztikai szempontból változtatsz rajta, ahol szükséges-nek tartod. Egy egykori oratoriánusnak franciául kell beszélnie! Ugyanakkor még egy segítséget kérek tőled: a mellkasom nem elég erős, nem akarom haszta-lanul fárasztani, de mégis meg kell értetnem magamat. Tedd meg a kedvemért,

40 Madelin, L.: Fouché i. m. (6. jz.) 54–57.; *Étèvenaux*, J.: i. m. (10. jz.) 17.; Kammacher, L.: i. m. (18. jz.) 36–39.; Zweig, St.: i. m. (7. jz.) 22.

hogy a középre ülsz, amikor beszélni fogok, hogy elmondhasd majd, jól hallottál-e.”⁴¹

Fouché megyéjének képviselői megválasztásuk sorrendjében szavaztak. Daunou az ígéretéhez híven beült középre, szemben a szószékkal, és figyelt. Hatodikként Fouché lépett a szószékre, és Daunou legnagyobb meglepetésére csak ennyit mondott: *La mort*, vagyis „Halál”. Másnap pedig publikált egy röpiratot – homlokegyenest ellenkező értelemben azzal, amit Daunounak bemutatott. Daunou előtt Fouché állítólag azzal igazolta pálfordulását, hogy „valóban meg akarta menteni XVI. Lajost, még az előző este is ezt akarta, de Loire-Inférieure megye képviselői rettenetes fenyegetéseket kaptak Nantes-ból. Az üzenet szerint a nép készen állt felgyújtani azok tulajdonát, akik nem szavaznak a király halálára, s valószínűleg a legszélsőségesebb erőszakra is elszánta magát a küldöttek családtagjai ellen. Feldúlva mentem haza, tette hozzá a szerencsétlen, feleségem felhívta rá a figyelmemet, hogy szavazatomnak nem lesz nagy súlya a döntésben, s ha nem akarom lemészároltatni rokonaimat és az övéit, inkább áldozzam fel személyes véleményem.”⁴²

Ha valaki azt kívánja bizonyítani, hogy Fouché egész pályafutása árulások sorozatából állott, annak nem is kell mást tennie, mint elfogadnia ezt a történetet. Stefan Zweig így is tett, s e szavakkal kommentálta Fouché pálfordulását: „Így hirdeti a király kivégzésének szükségességét az, aki tegnap még egy manifesztum kéziratát hordta zsebében, amellyel éppen az ellenkező igazságot bizonygatta.”⁴³ Aki azonban némi forráskritikával közelít e történethez, annak több dolog is feltűnhet. Például az, hogy Fouchénak nem volt szokása a bátorságával való, gyerekes dicsekvés („majd meglátod”, „meg fogsz lepődni” stb.). A harminckét éves egykori tanárnak, több röpirat és kiáltvány szerzőjének aligha volt szüksége arra, hogy stilisztikailag átjavíttassa irományát. Egyik újabb életrajzírója megfogalmazása szerint „a beszéd mesterének bizonyult, ami végül is nem meglepő egy tanár részéről”.⁴⁴

Ha pedig biztos akart lenni abban, hogy beszédét a terem minden részén megértették, akkor Daunou-t nem a szószékkal szemben kellett volna leültetnie. A Tuileriák kertje lovardájának épületében ugyanis ez volt a legközelebbi hely a szószékhez, tehát annak, aki biztos akart lenni abban, hogy mindenhol megértették, az elnyújtott téglalap formájú terem jóval távolabbi helyére kellett volna leültetnie barátját. A visszaemlékező a jelek szerint a Konvent későbbi ülésteremre gondolt, a Tuileriák Flore- és Marsan-pavilonok közötti színháztermére, ahol az amfiteátrumszerűen elrendezett ülések harmadkörívben vették közre a szószéket, vagyis egyenlő távolságban a szónoktól. Ide azonban csak május 10-én költözött át a Nemzeti Konvent.

41 Madelin, L.: Fouché i. m. (6. jz.) 52.

42 Uo. 55.

43 Zweig, St.: i. m. (2. jz.) 22.

44 Étèvenaux, J.: i. m. (10. jz.) 21.

Az sem valószínű, hogy Fouché szavazata leadásának másnapján máris közzé tudott volna tenni egy nyomtatott kiáltványt: január 16-án szavazott, az ülés azonban csak a következő napon fejeződött be, késő este. És mikor írta volna meg azt a bizonyos nyilatkozatot, ha „még az előző este is” azt tervezte, hogy megmenti a királyt? A pálfordulás magyarázata is valószínűtlen: Nantes kifejezetten mérsékelt város volt, ahol senki sem fenyegette halállal a felmentő szavazatot leadó képviselők rokonait. Gyanús lehet a drámai időzítés: Fouché még az előző napon is azt tervezi, hogy a király felmentésére szavaz, de megkapja a riasztó híreket Nantes-ból, s aggodó felesége könyörgésére nem csak azonnal a halálra szavaz, de még egy hosszabb röpiratot is produkál álláspontja igazolására... Az a megjegyzés pedig, mely szerint Fouché szavazatának nem lesz súlya a döntésben, arra a mítoszra utal, hogy XVI. Lajost egyetlen szótöbbséggel ítélték halálra. Ezzel valamennyi „királygyilkost” azzal vádolhattak, hogy éppen az ő szavazata menthette volna meg XVI. Lajost. A 721 szavazónak 361 volt az abszolút többsége, s valóban ennyien szavaztak a feltétel nélküli halálra. Csakhogy rajtuk kívül még 26-an ugyancsak a halálra szavaztak, azzal a feltétellel, hogy vitassák meg a halasztás lehetőségét, 46-an pedig a később végrehajtandó halálra. Akik tehát ránk hagyományozták Fouché pálfordulásának történetét, azok a meglehetősen valószínűtlen drámai fordulatok halmozásával nyilvánvalóan azt kívánták hangsúlyozni, hogy Fouché tökéletesen elvtelenül, egyetlen nap alatt változtatta meg a véleményét, s politikailag 180 fokos fordulatot véve olyan elveket hangoztatott az egyik napon, amelyeket a másikon megtagadott. Ráadásul asszonyi siránkozásra hallgatott, szálnalmas mentségeket sorolt fel magyarázatul, és lehet, hogy éppen az ő szavazata miatt kellett meghalnia a királynak.

Az össze nem illő elemek Madelinnek is feltűntek, de ő úgy oldotta meg a problémát, hogy elfogadta a történet egyik részét (az egyik napról másikra bekövetkező „árulást”), s nem vette komolyan a másik részét (Fouché magyarázkodását). Hangsúlyozza, hogy Fouché „sohasem félt, még azon a napon sem, amikor Robespierre nyíltan az életére tört. Válságok idején tanúsította a legnagyobb hidegvért.”⁴⁵ Szerinte „a Gironde gyengesége miatt változtatta meg véleményét, mert jól ismerte, s már nem hitte el róla, hogy képes ellenállni a bujtogatóknak”.⁴⁶ Fouché nem bizonyos elvek szerint cselekedett, hanem pusztán „a többséget követte. [...] Életének egyetlen fordulata sem volt ennél élesebb.”⁴⁷ A forrás efféle szelektív értelmezése teszi lehetővé Madelin számára, hogy nemzedéke kívánalmi szerint erkölcsileg elítélhesse Fouchét: „A hajó süllyedt, az okos utas elhagyta, nem várva meg a végső katasztrófát.”⁴⁸ Hiszen

45 *Madelin, L.*: Fouché i. m. (6. jz.) 51.

46 Uo. 53.

47 Uo. 54–55.

48 Uo. 57. Amikor Madelin bemutatta Fouchéről írott doktori disszertációját, a Sorbonne professzorai komolyan felvetették a kérdést, hogy lehet-e doktori címet kapni, ha valaki olyan visszataszító személyről ír, mint Fouché.

nemcsak az utasok tesznek így, hanem azok is, „akiket” Madelin nem említ, de mindenkinek eszébe jutnak a süllyedő hajó képéről: a patkányok... Madelin nyomán pedig szinte valamennyi életrajzírója elismételte Fouché első pálfordulásának történetét.

A szavazat magyarázata

A pálfordulás története azonban ugyanolyan hihetetlen, mint annak magyarázata. Az egész két szóbeli közlésen alapul: állítólag Maurice Gaillard, Fouché egykori bizalmasa hallotta a történetet Daunou-tól, majd M. A. H. Taillandier, Daunou bizalmasa is megerősítette azt 1841-ben kiadott kötetében...⁴⁹ Despatys báró pedig úgy tette közzé ugyanezt a történetet emlékirataiban, hogy nem közölte forrásait.⁵⁰ Vagyis a pálfordulás egész elmélete pusztán szóbeszédre alapul. Rendelkezésünkre áll azonban egy sokkal megbízhatóbb dokumentum 1793-ból *Réflexions de Fouché sur le jugement de Louis Capet* (Fouché elmékedései Capet Lajos elítéléséről) címmel, amelyből pontosan megtudhatjuk, hogyan vélekedett szerzője a király pere idején. F. Leclercq szerint nem olvasta fel, Elisabeth Liris szerint január 7-én előadta a Konventben – annyi azonban bizonyos, hogy jóval a végső szavazás előtt tette közzé, és nem utána.⁵¹

Először is elítélően említi meg, hogy végeérhetetlen vitákat folytattak, rengeteg időt és erőt fecsérelnék el, miközben a nép vádolta a képviselőket és lázongott. Holott az elvek egyértelműek: „A zsarnok bűnei mindenki számára nyilvánvalóak voltak, és minden szívet felháborodással töltöttek el. Ha feje nem hull le azonnal a törvény pallosának csapására, a banditák, az orgyilkosok felemelt fejjel lépnek elő, és a legszörnyűbb felfordulás fenyegeti a társadalmat. Nagylelkű dolog lenne, mondták, megbocsátani, és a megbocsátás valóban a jószívűség ismertetőjele... De bírák vagyunk, és érzéketlennek kell lennünk, akár az istenségnek. A gyengeség legkisebb gesztusa is rettentő szerencsétlenségek sorát indíthatja meg.”⁵² Fouché nem vádolja azokat, akik nem szavaztak a halálra, sőt megértően ír a halálbüntetés ellenzőiről. Mégis újra meg újra az elvekre figyelmeztet, amelyek jelzik, mi a helyes és mi a jó. A király ítéletének néphez való fellebbezését elveti, mert ez ellentétes a képviselői kormányzással, újabb megoszláshoz vezet, és azzal a következménnyel jár, hogy cselekedetek helyett „kiszármaztatás” fogják vesztegetni az időt. „A Nemzeti Konvent vagy a nép elé tárja a per valamennyi vizsgálati dokumentumát, vagy csak az ítéletet teszi függővé döntésétől. Az első esetben a per végeérhetetlen lesz, a második esetben pedig a nép, amely csak az ítéletről és ennek motívumairól értesül, az önök szemével lát majd, az önök szószólója lesz, holott önöknek kell a nép szószólójá-

49 Documents biographiques sur P. C. F. Daunou. Didot, Paris, 1841. 42–43.

50 Idézi: *Élisabeth Liris: L'Allier en Révolution*. Roure, Neyzac, 2000. 90., 95.

51 *Fouché, J.*: i. m. (11. jz.) 39.; *Liris, É.*: i. m. (50. jz.) 88.

52 *Fouché, J.*: i. m. (11. jz.) 40.

nak lenni!”⁵³ Fouché is úgy véli, hogy a „forradalom ellenségei” és a „királyságiak” kihasználhatnák a helyzetet, ha a népre bíznák az ítélet megvitatását. „Véleményem szerint nincs hatékonyabb eszköze a közbiztonságnak annál, amelyet egységünkben és bátorságunkban találhatunk meg. Tudjunk végre republikánus módon viselkedni! Legyünk képesek felhasználni azt a nagy hatalmat, amellyel a nemzet felruházott, legyünk képesek teljesíteni minden kötelességünket, elég erősek vagyunk ahhoz, hogy leküzdjünk minden nagyhatalmat és minden fordulatot. Az idő a mi oldalunkon áll, szemben a föld valamennyi királyával. Szívünk mélyén olyan érzést hordozunk, amelyet nem éreztetünk a különböző népekkel anélkül, hogy ne tennénk őket barátainkká, hogy ne harcolnának mellettünk, értünk és öellenük!”⁵⁴

Ez nem egy köpönyegforgató ötlése-hatolása, hanem egy határozott republikánus forradalmár hitvallása. Valószínűleg igen sokan gondolkoztak ekkoriban úgy, mint Fouché: végleg szakítani kell a királyság emlékével, véget kell vetni a vitáknak, és meg kell előzni az ellenforradalmárok fellépését. Albert Soboulnak igaza volt, amikor így foglalta össze a történeteket: „A Síkságnak azok a tagjai, akik XVI. Lajos halálára szavaztak, úgy látták, a Köztársaság javáért cselekedtek.”⁵⁵ Nem valószínű, hogy a félelem motiválta volna őket, hiszen mind a halálos ítélet ellenfelei, mind a hívei kaptak fenyegető leveleket és üzeneteket. Nem a győztesnek tűnő Hegypárthoz csatlakoztak: a Hegypárt és a Gironde ellentéte ekkoriban még nem tűnt áthidalhatatlannak. Fouché nem is említi meg az idézett röpiratában a pártokat, inkább egységre hívja fel képviselőtársait. Ráadásul a később Gironde néven emlegetett csoportnak olyan híres tagjai szavaztak a király halálára, mint Vergniaud, Elie Guadet, Armand Gensonné, Jacques Pierre Brissot, François Buzot, Jérôme Pétion, Jean François Ducos, Jean Baptiste Boyer-Fronfrède, Louvet, Maximin Isnard, Louis Marie de La Révellière-Lépeaux, Marc David Lasource, Charles Jean-Marie Barbaroux és François Trophime Rebecqui. (Igaz, néhányan felvetették az ítélet elhalasztásának lehetőségét.) Fouché szavazatát tehát, amelyet a Gironde cserbenhagyása és a Hegypárthoz való csatlakozás bizonyítékának tekintettek, úgy is értelmezhetnénk, hogy követte a Gironde leghíresebb vezetőinek példáját. Azt se feledjük, hogy a megyéjének képviselői közül rajta kívül még ketten szavaztak a halálra. Ha el akarjuk kerülni a kettős mérce alkalmazását, akkor vagy köpönyegforgatással kell vádolnunk a Gironde felsorolt tagjait is, vagy pedig Fouché szavazatát sem értelmezhetjük pálfordulásként. Nem Fouché hagyta el az egyik pártot a másik kedvéért (a pártok még nem szilárdultak meg), hanem a mérsékelt képviselők többségével együtt ő is fokozatosan elfogadta a radikális intézkedéseket.

A pártokat csak évtizedekkel később írott emlékirataiban említette meg. Azt írja, hogy – mint annyi kortársa – „az állam üdvét kizárólag a politikai test egységében és oszthatatlanságában látta”, s ezért nem támogatta már a

53 Uo. 41.

54 Uo. 42.

55 XVI. Lajos pere i. m. (32. jz.) 252.

Gironde-ot, amely Párizs ellen lázította a vidéket. „Íme, ez sodort egy olyan párthoz, amelynek mélyen megvettem túlzásait, s amelynek erőszakossága megbélyegezte a forradalom fejlődését. Mennyi szörnyűség a morál és az igazságosság rendjében!”⁵⁶ Csakhogy, amint azt Fouché korábbi megállapításából tudjuk, „a morál a jó és a rossz abszolút teóriája, a politika azonban relatív módon viszonyul hozzájuk”. Ehhez az 1792-ben kifejtett gondolathoz negyedszázaddal később írt emlékirataiban is ragaszkodott: „Ez itt tisztán politikai per a forradalom és az ellenforradalom között.” (Vagyis Fouché és restauráció korabeli ellenfelei között: emlékiratai utolsó mondatában ugyanis a forradalom képviselőjének nyilvánította magát!) „Vajon a büntető törvényszékek vagy a bűnügyi rendőrség joggyakorlata szerint kívánják elítélni?”⁵⁷ S e gúnyos kérdés után, amely megint csak a politika és morál eltéréseire hívja fel a figyelmet, Fouché kifejti mindazon érveket, amelyek segítségével több történésznezmedék is megpróbálta érthetőnek, elfogadhatónak, sőt szükségszerűnek és elkerülhetetlennek feltüntetni a Nemzeti Konvent intézkedéseit: „De hát nem csendes vizeken hajóztunk! Egy forradalom kellős közepén voltunk, kormánylapát nélkül, kormányzat nélkül, sajátosan torz diktatúrában, amelyet a felforgatás szült, s amely felváltva idézte fel az athéni anarchia és az oszmán despotizmus képét. [...] A Konvent viszálykodásai, túlkapásai, erőszakos rendeletei dacára, vagy éppen e rendeleteinek köszönhetően, túllépve saját hatáskörén megmentette a hazát! Vitathatatlan tény ez, s ezzel kapcsolatban egyáltalán nem tagadom meg, hogy részt vettem munkájában. A történelem ítélőszéke előtt valamennyi tagja Scipio védelmére szorítkozhat, s elismételheti ezzel a nagy emberrel: »Megmentettem a köztársaságot, gyerünk a Capitoliumra, hálát adni az isteneknek!«”⁵⁸ Ki mondja, hogy Fouché nem tudott ékesszóló lenni? Az állítólagos köpönyegforgató és az örök helyezkedő tehát még élete végén is kiállt a Nemzeti Konvent padsorai-ban vallott elvei mellett.

A Nemzeti Konvent politikájának büszke (és sokak számára máig meggyőző) megvédelmezése után Fouché kénytelen rátérni a király perén leadott szavazatára. „Mindazonáltal van egy szavazás, amely igazolhatatlan, s szégyen és gyengeség nélkül beismerem, hogy megismertette velem a lelkifurdalást. De tanúm rá az igazság istene, hogy nem annyira az uralkodóra kívántam lesújtani, aki jó volt és igazságos, hanem a fejdíszére, amely akkor összeférhetetlen volt a dolgok új rendjével. Ráadásul azt is kimondom, hiszen a feltárulkozás kizárja az elhallgatást, hogy akkoriban nekem is úgy tűnt, mint annyi másnak, hogy a válság leküzdése érdekében nem inspirálhatjuk elegendő tetterőre a képviselőket és a nép tömegét, ha nem lépünk túl minden mértéken, ha nem törünk át minden határon, ha nem tagadunk meg minden forradalmi méltóságot. Ez volt az államérdek, amelyről úgy tűnt, hogy ezt a rémítő áldozatot követeli. Vajon a politikában nem tűnik-e néha üdvösnek az atrocitás is? [...] 1793 képviselői, akik fel-

56 Mémoires de J. Fouché i. m. (7. jz.) 58.

57 Uo. 58.

58 Uo. 58–59.

áldozták a királyság képviselőjét, a monarchia atyját, hogy köztársaságot építsenek, nem válogathattak az újjáépítés eszközei között.”⁵⁹ Ez az álláspont természetesen vitatható mind erkölcsi, mind politikai nézőpontból – viszont nem sokban különbözik a Fouché 1793-ban írott röpiratában kifejtett elvektől. Vagyis elhithetjük, hogy Fouchét (a Hegypárthoz, a Gironde-hoz és a Síksághoz tartozó képviselőtársaival együtt) efféle megfontolások motiválták, amikor a Konvent szószékére lépve leadta szavazatát. Nem pálfordulatot hajtott végre, hanem a Konvent akkori többségéhez hasonlóan, rendkívüli körülmények nyomására, az érveket és ellenérveket megfontolva elfogadta a forradalmi felfogást, és ennek megfelelően döntött.

Még egy szavazásra sor került a halálos ítélet kimondása után: január 19–20-án arról döntöttek, hogy elhalasztható-e az ítélet végrehajtása. Fouché azok közé tartozott, akik (380-an) a halasztás ellen szavaztak. Másnap, 1793. január 21-én, délelőtt tíz óra húsz perckor lefejezték az egykori királyt. Egyes történészek úgy vélekednek, hogy ezzel „kitépték a királyságot a nemzet jövőjéből. A király kivégzésével elválták az utolsó szálat, amely Franciaországot múltjához kötötte, és teljessé tették a szakítást a régi renddel.”⁶⁰ Ha azonban arra gondolunk, hogy a 19. században még három király és két császár ült Franciaország trónján, a monarchia „kitévése a nemzet jövőjéből” nem tűnik különösebben sikeresnek. Elgondolkodtatóak Edgar Quinet megállapításai is: „II. Jakab és X. Károly nem tértek vissza a száműzetésből, de I. Károly és XVI. Lajos visszatértek a vérpadról II. Károly és XVIII. Lajos képében. [...] Amikor a konventtagok végeztek XVI. Lajossal, a királyság kisiklott a kezük közül, s Európa minden trónján inkább borzadályt, mint rettegést éreztek. Kegyetlen és vég nélküli háború keletkezett ebből, amely önmagából újjászületett. Hogy megvívhasssák, egy vezetőt adtak maguknak, vagyis visszatértek ahhoz a rendszerhez, amelynek a megsemmisítésére megesküdtek.”⁶¹

Egy dolog viszont bizonyos: akik Fouchéhoz hasonlóan kimondták a halálos ítéletet, azok számára valóban nem volt visszaút. Ezt jelezte Louis-Michel Le Peletier de Saint-Fargeau képviselő meggyilkolása is: a király kivégzésének előestéjén a Palais-Royal egyik éttermében megkérdezték tőle, hogy a halálra szavazott-e, majd az igenlő válasz után egy Philippe de Pâris nevű egykori testőr ledöfte. Akik tehát megszavazták a király kivégzését, azok végleg elkötelezték magukat a forradalom mellett, s a legkeményebb intézkedésekre is készen álltak, hogy elkerülhessék a régi rend visszatérését. Ezt Fouché a következő tizenhárom hónap alatt bizonyította be, amelynek nagy részét konventbiztosként töltötte el.

59 Uo. 59.

60 *Furet, F.*: A francia forradalom i. m. (2. jz.) 134.

61 *Edgar Quinet*: A forradalom. I. Lauffer, Pest, 1871. 390. (A fordítást kissé korszerűsítettem.)

PÉTER HAHNER

THE FIRST „180-DEGREE TURNAROUND” OF JOSEPH FOUCHÉ

The place attributed to Joseph Fouché by the great majority of historians is among the great traitors of world history. That it is so is accounted for by the fact that the French Revolution is a heritage full of acute conflicts, and unfit for a heartily approval in its entirety. Consequently, the politicians, political thinkers, artists and historians of the 19th and 20th centuries all identified themselves or sympathised with one given element or trend within this vast conglomeration. Those persons, on the other hand, such as Fouché and Talleyrand, who played a decisive role in several consecutive regimes, were rejected and accused of opportunism or even treachery. The biographers of Fouché regard his votes given at the trial of the king as the proof of his first major conversion, when he left the Gironde and joined the Mountain. Yet a profound analysis of the trial, the voting, and of the contemporary and later writings of Fouché makes this interpretation untenable. Far from making a true conversion by voting for the death of Louis XVI, he, just like the majority of the Convent, under the pressure of extraordinary events, and after due consideration given to pros and contras, merely accepted the revolutionary solution of a problem, which then appeared effective, and decided accordingly.